

УДК 343.1:65.012.8

О. В. Манжай**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ НЕГЛАСНОЇ РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Проаналізовано методологію, яка може бути застосована для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів у протидії злочинності. Із дотриманням принципу вертикальної структурованості запропоновано застосовувати філософські, загальнонаукові, окремі та спеціальні методи дослідження. Описано застосування таких методів для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів: діалектичного, загальнологічних (аналізу й синтезу, дедукції та індукції), теоретичних (гіпотетичного, абстрагування та узагальнення, історичного, системного), емпіричних (описового та порівняльного). Окремо розглянуто порівняльно-правовий метод. Систему негласної роботи представлено як множини складових: джерел, суб'єктів, об'єктів, форми, змісту.

Ключові слова: негласна робота, правоохоронні органи, методологія дослідження, компаративний метод.

Постановка проблеми. Негласна робота правоохоронних органів є одним з елементів протидії злочинності, яка реалізується у рамках оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності. Розвиток сучасного українського законодавства в цій сфері обумовлено кількома факторами, головними серед яких є динамічна зміна суспільних відносин, потреба в імплементації європейського законодавства, технологічний розвиток людства. Однією з базових точок, від якої слід відштовхуватися під час прийняття нових та зміни чинних нормативно-правових актів у сфері негласної роботи правоохоронних органів, є зарубіжний досвід. При цьому важливо використовувати у законотворчій діяльності не просто фрагментарні елементи законодавства зарубіжних країн, а підходити до вивчення цього досвіду з позицій порівняльного правознавства, використовувати системний підхід у дослідженні тієї чи іншої системи негласної роботи. Для вирішення цього завдання потрібно дослідити системи негласної роботи різних країн, виокремити їх спільні та відмінні риси. Такий підхід, з урахуванням правових традицій нашої країни, дозволить запропонувати найбільш оптимальну та ефективну з точки зору протидії злочинності систему негласної роботи правоохоронних органів в Україні. Крім того, ці знання сприятимуть кращому розумінню існуючих та виробленню нових шляхів для покращення міжнародної взаємодії у боротьбі зі злочинністю, налагодженню діалогу між суб'єктами різних правових культур щодо такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем юридичної компаративістики в Україні та світі займалися Марк Ансель, Еліот Батлер, Рене Давід, Луджі Дзупетта, Жан Прадель, Родольфо Сакко, Рудольф Шлезингер, Конрад Цвайгерт, В. В. Додонов, О. В. Кресін, В. І. Лафітський, Д. В. Лук'янов,

© Манжай О. В., 2015

Ф. М. Решетніков, О. Ф. Скакун, І. М. Ситар, Н. С. Таганцев, П. В. Тепляшин, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко та багато інших авторів. Окремі питання здійснення негласної роботи правоохоронних органів у різних країнах досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, А. М. Волощук, А. В. Губанов, Л. О. Зайцев, С. І. Захарцев, А. М. Кислий, В. В. Князев, В. М. Круглий, І. П. Козаченко, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, М. М. Перепелиця, В. Д. Пчолкін, М. Б. Саакян, А. В. Савченко, В. М. Самохін, О. П. Снігерьев, Г. І. Стельмах, Ю. А. Титаренко, Б. В. Щур, Ю. Е. Черкасов, О. О. Юхно, В. В. Шендрик та інші. Однак ретельний огляд сучасної наукової та навчально-методичної літератури засвідчив, що в Україні вивчення закордонного досвіду негласної роботи правоохоронних органів є недостатнім, більш того, непоодинокими є випадки посилян на застарілі на кілька десятиріч нормативно-правові акти.

Ця стаття має на **мети** проаналізувати методологію, яка може бути застосована для вивчення системи негласної роботи правоохоронних органів у протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Під час обрання відповідної методології для дослідження системи негласної роботи правоохоронних органів потрібно дотримуватися принципу вертикальної структурованості, яка є справедливою і для побудови правової науки, системи законодавства тощо. Значить, можна говорити про застосування філософських (які використовуються для вивчення теоретичних методів), загальнонаукових (які застосовуються для вивчення конкретних наук як логічно-структурованих системних знань у певній сфері), окремих (для споріднених наук) та спеціальних методів дослідження (характерних для певної науки).

Для позначення юридичного пізнання, яке охоплює всі ці методи, окремі науковці використовують поняття «юридичний метод». Як зазначає професор Г. В. Мальцев, «юридичний метод ... веде від об'єкта до предмета, від первинних (чуттєвих, емпіричних) знань про право та державу до теоретичного, науково-юридичного (понятійно-правового) знання про ці об'єкти. Ця спрямованість (інтенціональність) юридичного пізнання (та юридичної думки) на поняття права виражає сутність та відмітну особливість юридичного методу (методу юридичної науки)» [1, с. 10].

У більш вузькому практичному сенсі окремі науковці інколи говорять про так зване «оперативно-розшукове пізнання», що є ближчим для вивчення негласної роботи правоохоронних органів, проте не цілком достатнім, зважаючи на ширший характер негласної роботи порівняно з оперативно-розшуковою діяльністю. Характеризуючи специфіку оперативно-розшукового пізнання, В. П. Хомколов стверджує, що вона виявляється в:

– можливості пізнавати явища, приховані та замасковані від державних органів, покликаних вести боротьбу зі злочинністю, від громадськості і більшості населення;

- необмеженому виборі джерел, які в принципі можуть дати відображення обставин вчиненого злочину;
- негласному характері засобів і методів пізнання;
- певній складності перевірки результатів оперативно-розшукового пізнання [2, с. 47].

Враховуючи те, що негласну роботу правоохоронних органів не можна розглядати як окреме явище, як філософський метод її дослідження, на нашу думку, слід застосовувати діалектичний метод пізнання об'єктивної дійсності, який дозволяє вивчити найбільш загальні закономірності становлення та розвитку негласної роботи правоохоронних органів, її роль у різних правових системах, взаємозв'язки з іншими правовими інститутами. Це дозволяє гармонічно [3, с. 158] підійти до вивчення поставленої проблеми, враховуючи основні принципи діалектики.

Загальнонаукові методи, погоджуючись із Р. А. Сабітовим [4, с. 41], доцільно поділити на загальнологічні, теоретичні та емпіричні. Серед логічних методів варто відмітити аналіз і синтез у рамках дослідження структури системи негласної роботи, дедукцію та індукцію – для виявлення причинного зв'язку між системою негласної роботи та системою права.

Теоретичні методи дослідження включають:

- гіпотетичний метод, за допомогою якого можна висловити припущення про існування системи негласної роботи правоохоронних органів, яка поділяється на кілька видів, застосовуваних в різних країнах;
- абстрагування та узагальнення – для формулювання поняття та змісту системи негласної роботи правоохоронних органів;
- історичний метод, за допомогою якого досліджуватиметься негласна робота правоохоронних органів у контексті світових процесів у політиці та праві;
- системний метод.

Щодо останнього хотілося б зупинитися більш докладно, адже він є основоположним у нашому дослідженні, виходячи із назви самої роботи.

На думку Д. А. Керімова, системність права – це об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовими ознаками певних правових частин у структурно упорядковану цілісну єдність, яка має відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування [5, с. 251]. До речі, варто зазначити, що багато вчених-правників використовують у своїх роботах для позначення певних явищ термін «система». Водночас мало в яких працях розкрито структуру такої системи та відповідні зв'язки.

Зокрема, В. М. Костильов виділяє такі властивості та ознаки системи:

- система – це завжди чітко *впорядкована* сукупність якихось елементів;

- елементи системи завжди *взаємопов'язані* і *взаємодіють* між собою всередині цієї системи;
- *елемент* системи (і *підсистему*) слід відрізняти від її *частини*;
- *поряд* з елементами в уявленні про будь-яку систему входить і уявлення про її *структуру*;
- система як щось ціле виконує якусь програму, яка не може зводитися до функцій кожного окремого елемента системи;
- елементи системи взаємодіють не тільки між собою всередині системи, але і з зовнішнім середовищем (елементами інших систем);
- багато які з систем є за своїм характером відкритими і характеризуються властивостями самостабілізації та саморегуляції [6, с. 31–32].

Для свого ефективного розвитку система негласної роботи, як і будь-яка інша, згідно з законом Ешбі (W. Ross Ashby, The Law of Requisite Variety) [7, р. 206–213] має миттєво реагувати на зовнішні подразники, змінюючи свій стан, іншими словами, її суб'єкти мають ефективно реагувати на виклики та інновації протиборчої сторони. З цією метою використовуються спеціальні засоби та заходи.

Спираючись на викладені думки, систему негласної роботи правоохоронних органів можна показати як множину таких її складових:

- джерела (нормативно-правова база);
- суб'єкти;
- об'єкти;
- форма (у вигляді оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, розвідувальної, контррозвідувальної діяльності);
- зміст (який виражається через певну діяльність з використанням методів, вжиттям заходів тощо).

Під час проведення дослідження на підставі системного аналізу структури системи негласної роботи потрібно сформувані шаблони для порівняння за кожним з елементів системи.

Як емпіричні методи, корисні до застосування під час дослідження, хотілося б виділити описовий та порівняльний. До того ж порівняльно-правовий метод окремі вчені виділяють як окремий, а не теоретичний, і це твердження видається достатньо обґрунтованим. Наприклад, А. Х. Саїдов з цього приводу зазначає: «Дійсно, за своєю ґносеологічною природою порівняння і порівняльний метод є близькими. Очевидно, однак, що порівняння як таке – зовсім не прерогатива порівняльного методу і порівняльного правознавства. Порівняння може застосовуватись у всіх сферах наукового пізнання і незалежно від порівняльного методу, хоча перше, звичайно, не може бути механічно протиставлене останньому. Логічні прийоми не виступають в «чистому» вигляді, а завжди включаються до змісту методу як системи пізнавальних засобів і прийомів, використовуваних у певному порядку для проведення дослідження» [8, с. 41].

Як слушно зазначає професор С. П. Щерба, компаративістика дозволяє юристам краще пізнати вітчизняне право, оскільки його

специфічні риси особливо виразно виявляються у порівнянні з іншими правовими системами. Компаративістика здатна озброїти науковця ідеями й аргументами, які неможливо набути навіть за дуже доброго знання власного національного права [9, с. 70].

У рамках застосування порівняльно-правового методу необхідно здійснити здебільшого зовнішнє синхронне, а за деякими аспектами – діахронне порівняння систем негласної роботи правоохоронних органів в різних країнах. Крім того, основну увагу варто зосередити на мікропорівнянні, тобто порівнянні конкретних норм та інститутів негласної роботи.

Оскільки об'єктами уваги є системи негласної роботи у різних правових сім'ях, то не доводиться говорити про виключно нормативне порівняння, натомість для вирішення цього завдання, очевидно, логічно широко застосувати й інший вид порівняння – функціональне. Відправним пунктом порівняння при цьому виступає система негласної роботи, а тому рух дослідження має відбуватися від самого цього соціального явища до норм, якими воно регулюється. З цього приводу А. Х. Саїдов справедливо зазначає: «Сучасний етап розвитку порівняльного правознавства настійно вимагає саме такого виду порівняння. При цьому залежно від видів порівняння, від його рівня, а також від цілей і завдань дослідження у змішаному порівнянні переважають елементи то функціонального порівняння, то нормативного» [8, с. 53].

Таким чином, систему негласної роботи потрібно вивчати не лише виключно за нормативно-правовими актами у відриві від соціальної поведінки, але й за допомогою правозастосовної практики, дослідження тих проблем, які порушують науковці і практики у сфері негласної роботи правоохоронних органів.

Указане твердження корелюється і з цілком застосовним для вивчення системи негласної роботи герменевтичним методом. Адже, погоджуючись із професором О. Б. Курловим, «текст завжди становить собою непорожню множину елементів, які пов'язані між собою структурованими відносинами. Значить, розуміння тексту обумовлено знанням загальних семантичних значень кожного елемента, що до нього входить, контекстів та підтекстів його представлення. Така система умов розуміння вводить абстрактну, теоретичну ситуацію чистого розуміння, моделює його та є логіко-семантичним базисом для реконструкції адекватної такому розумінню діяльності» [10, с. 19].

Характеризуючи тлумачення права правозастосовним органом, І. М. Грязін справедливо зауважує, що текст самої норми є недостатнім для одержання всієї інформації, яка в ній зберігається. Остання має бути зафіксована і на інших носіях – в інших текстах або нетекстуальній формі. Як зовнішній контекст виступає загальноприйнятість мови [11, с. 54].

Слід відмітити доволі непросту ситуацію, яка може виникнути під час порівняння норм права різних країн через різницю правових систем. Більш того, на цей аналіз можуть вплинути домінуючі концепції, які використовуються у правничій школі тієї або іншої країни. Якщо, скажімо, у Російській Федерації превалює позитивістська концепція, то у країнах Західної Європи та США на сьогодні можна спостерігати домінування концепції природного права, що значною мірою, погоджуємось з І. М. Грязіним, обумовлено намаганнями змінити позитивістську доктрину, яка передбачає збіг поняття права та легальності, тобто визначаальною ознакою права є основа на політичному авторитеті [11, с. 45]. На теперішній час, пише Д. В. Дождєв, теоретичні перспективи, пов'язані з порівняльним правом, мають виражену антипозитивістську спрямованість, тоді як зримі досягнення сучасної компаративістики втілено у нормативних матеріалах [12, с. 8].

Під час дослідження цілком логічно застосовувати метод контент-аналізу. Мається на увазі, передусім, проведення аналізу відповідних стрічок зарубіжних та вітчизняних новин, а також наукових публікацій, які прямо або опосередковано віддзеркалюють процес або результати негласної роботи правоохоронних органів різних країн. У цьому сенсі корисно виділити викриття, які призвели до розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема Е. Сноудена, що є неоціненним джерелом інформації за досліджуваною темою. Крім цього, погоджуючись із В. М. Мазиріним, у рамках такого аналізу, з метою уникнення викривлення тексту, слід спиратися на інформацію, одержану від безпосередніх учасників подій [13, с. 50]. Тобто потрібно, по-перше, намагатися працювати з першоджерелами, а по-друге, уникати джерел, які надають тенденційну оцінку тих або інших подій.

Висновки. Наведені у цій роботі методи дослідження системи негласної роботи не є вичерпними. Водночас за їх допомогою можливо уявити негласну роботу як цілісну систему. Складність порівняльного аналізу систем негласної роботи правоохоронних органів різних країн полягає в тому, що частина цієї сфери оповита завісою секретності, отож історично склалося так, що компаративний аналіз відповідних норм права не проводився взагалі або проводився лише поверхово. Сьогодні ж, коли світ став більш прозорим, демократичним, відбувається законодавче унормування такої діяльності, тому виникає реальна можливість дослідження її внутрішньої структури на підставі аналізу підходів різних систем права до побудови такої діяльності. Це дає можливість виробити рекомендації до вдосконалення її українського сегменту та вибудувати типову модель системи негласної роботи, характерну для всього світу.

Список використаних джерел: 1. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с. 2. Хомколов В. П. Организация управления оперативно-розыскной

деятельностью: системный подход / В. П. Хомколов. – М. : Закон и право ; Юнити, 1999. – 191 с. **3.** Шевелев И. Ш. Золотое сечение: три взгляда на природу гармонии / И. Ш. Шевелев, М. А. Марутаев, И. П. Шмелев. – М. : Стройиздат, 1990. – 343 с. : ил. **4.** Сабитов Р. А. Основы научных исследований : учеб. пособие / Р. А. Сабитов ; Челябинск. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 138 с. **5.** Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 559 с. **6.** Костылёв В. М. Проблемы системного и формально–логического анализа права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Костылёв Владимир Михайлович. – Уфа, 2002. – 195 с. **7.** Ashby W. R. An Introduction to Cybernetics / W. Ross Ashby. – London : Chapman & Hall, 1957. – IX, 295 p. **8.** Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с. **9.** Щерба С. П. Развитие сравнительного правоведения в трудах ученых научно–исследовательского института академии / С. П. Щерба // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2013. – № 2 (34). – С. 69–74. **10.** Курлов А. Б. Становление аналитики как инструмента практической философии / А. Б. Курлов // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2011. – № 7. – С. 9–20. **11.** Грязин И. Текст права (опыт методологического анализа конкурирующих теорий) / Игорь Грязин. – Таллин : Ээсти раамат, 1983. – 188 с. **12.** Дождев Д. В. Сравнительное право: состояние и перспективы развития / Д. В. Дождев // Российский ежегодник сравнительного права. – 2007. – № 1. – С. 7–28. **13.** Мазырин В. М. Применение методов контент-анализа к материалам прессы / В. М. Мазырин // Количественные методы в гуманитарных науках. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 49–54.

Надійшла до редколегії 20.04.2014

Манжай А. В. Методология исследования системы негласной работы правоохранительных органов в противодействии преступности

Проанализирована методология, которая может быть применена для изучения системы негласной работы правоохранительных органов в противодействии преступности. С соблюдением принципа вертикальной структурированности предложено применять философские, общенаучные, частные и специальные методы исследования. Описано применение следующих методов для изучения системы негласной работы правоохранительных органов: диалектического, общелогических (анализа и синтеза, дедукции и индукции), теоретических (гипотетического, абстрагирования и обобщения, исторического, системного), эмпирических (описательного и сравнительного). Отдельно рассмотрен сравнительно-правовой метод. Система негласной работы представлена как множество составляющих: источников, субъектов, объектов, формы, содержания.

Ключевые слова: негласная работа, правоохранительные органы, методология исследования, компаративный метод.

Manzhai O. V. Research methodology of law enforcement agencies' undercover work in the field of crime combating

The methodology that can be applied to study the system of law enforcement agencies' undercover work in the field of crime combating is analyzed. With the principle of vertical structuring the author has offered to use philosophical, general scientific, specific and special methods of research. We describe the use of such methods for studying the system of undercover work of law enforcement agencies: dialectical, general logical (analysis and synthesis, deduction and induction), theoretical (hypothetical, abstraction and generalization, historical, systemic), empirical (descriptive and comparative). The system of undercover work is presented as a set of components: sources, subjects, objects, forms, content. It is underlined that during the study based on a systematic analysis of the structure of undercover work it is necessary to form the patterns for comparing each element of the system. Comparative and legal method is separately considered. Special attention is focused on the fact that while using comparative and legal method we should to accomplish largely external synchronous, and in some aspects – diachronic comparison of undercover work of law enforcement agencies in different countries. Besides, the main attention should be focused on micro-comparison, i.e. comparison of specific norms and institutions of undercover work. The author emphasizes the complexity of comparing the law norms of different countries because of differences of legal systems and the impact this analysis of the dominant concepts used in the law school of each country. It is emphasized on the use of hermeneutic method and content analysis in the study of undercover work. This implies, first, analysis of the relevant foreign and domestic news and scientific publications that directly or indirectly reflect the process or results of undercover work of law enforcement agencies of different countries. The author concludes that nowadays, when the world has become more transparent, democratic, there is legislative regimentation of undercover work. Thus, there is a real opportunity to study its internal structure based on the analysis of approaches of different law systems in building such activities.

Keywords: undercover work, law enforcement agencies, research methodology, comparative method.